

Odnos kulturne politike grada Rijeke Rijeke prema industrijskoj baštini

Kalčić, Fran

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:752336>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-29**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI FILOZOFSKI FAKULTET

Fran Kalčić

**Odnos kulturne politike grada Rijeke
prema industrijskoj baštini**

(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 2022.

SVEUČILIŠTE U RIJECI FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za kulturalne studije

Fran Kalčić

Matični broj: 0009083486

**Odnos kulturne politike grada Rijeke
prema industrijskoj baštini**

ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij kulturologije

Mentor: izv.prof Dr. Sc. Vjeran Pavlaković

Komentor:

SAŽETAK

Tema ovog rada je kulturna politika grada Rijeke i njen odnos prema industrijskoj baštini. Kroz godine deindustrijalizacije brojni tvornički kompleksi su napušteni i ostavljeni da propadaju. U sklopu Europske prijestolnice kulture neki prostori su obnovljeni dok su ostali zapostavljeni. Ovaj rad prikazuje upravo te primjere iskorištavanja i neiskorištavanja takvih građevina. Strani primjeri prikazuju da je moguće iskoristiti bivšu industriju na razne načine.

Ključne riječi: Kultura, kulturna politika, Rijeka, Industrijska baština, Europska prijestolnica kulture

ABSTRACT

The topic of this paper is the cultural policy of the city of Rijeka and its relationship to industrial heritage. During the year of deindustrialization, numerous factory complexes were abandoned and left to decay. As part of the European Capital of Culture, some spaces have been renovated, while others have been neglected. This work shows exactly those examples of the use and non-use of such buildings. Foreign examples show that it is possible to use the former industry in various ways.

Keywords: Culture, Cultural policy, Industrial heritage, European city of culture

Sadržaj

1. Uvod	1
1. Povezanost razvoja industrije i doseljenja.....	2
2. Kulturna politika.....	3
3. Vrijednost lokacije.....	4
4. Strani pokušaji revitalizacije industrijskih objekata.....	5
5. Rijeka.....	8
5.1.Grad Kulture?.....	8
5.2 Europska prijestolnica kulture 2020. godine	9
5.3 Art Kvart Benčić	10
5.4 Ivex/Export drvo	12
5.5 Molo Longo.....	12
5.6 Kompleks Metropolis	13
5.7 Kompleks hartera	16
5.7.1 Hartera festival.....	17
5.7.2 Glas i inicijativa “svakodnevnih” korisnika Hartere.....	18
5.7.3 Mjesni odbor Hartera.....	18
5.7.4 IT inkubator Hartera.	20
5.7.5 Druge alternative u Harteri?	21
5.8 Galeb.....	21
6. Zaključak.....	24
7. Literatura.....	26
7.1 Internet izvori.....	28

1. Uvod

Svaki grad ima napuštene prostore. Riječka industrija je ostavila ožiljke diljem grada. Brzo propadanje tvornica poput Hartere i Komplexa Rikard Benčić ostavilo je potpuno napuštene prostore. Prošetamo li danas gradom možemo i dalje vidjeti zgrade i pogone koji su stvorili Rijeku i koji su othranili generacije ljudi. Za početak ću istaknuti zašto je industrijska baština važna za očuvanje i sam identitet grada. Odnos grada Rijeke prema ovakvim prostorima mijenjao se kroz godine. Neki od njih, poput Art Kvarta Benčić su u potpunosti obnovljeni, a neki, kao što je Lansirna Rampa bivše tvornice torpeda, su ostavljeni da propadaju. Posebnu pozornost stavit ću na bivšu tvornicu papira Harteru jer je ona objekt o kojem se godinama priča, a i dalje nema nikakvih većih promjena. Svakako ću se dotaknuti i Europske prijestolnice kulture 2020. godine s ciljem da uvidim koliki je ona značaj imala za obnovu samih prostora i za grad općenito. Razni projekti su se provodili u sklopu ove manifestacije. Neki od njih su bili prihvaćeni od građana, dok su drugi, poput obnove broda Galeb izazivali žustre rasprave. Strani primjeri pomoći će nam da uvidimo kako od ostataka prošlosti možemo stvoriti prostore budućnosti. Sam sam svjedočio kako ljudi mogu iskoristiti napuštene prostore pomoću skvotiranja, rada udruga ili pak "vandalizma". Dovoljna je kratka šetnja bilo kojim napuštenim prostorom da vidimo kako taj prostor nije nikada uistinu napušten, on vrlo lako postane galerija street art umjetnosti, dom beskućnika ili odlagalište otpada neodgovornog građanina. No, takve objekte može iskoristiti i sam grad. Cilj ovog rada je napraviti uvid u to kako se sam grad odnosi prema napuštenim prostorima: Što je do sada učinjeno? Što je u planu? (A) što je bez plana? Grad Rijeka je svakako imao projekata koje se bave upravo ovom problematikom, no pitanje je koliko bi njih uopće zaživjelo da Rijeka nije dobila titulu Europske Prijestolnice Kulture 2020. Po raznim inicijativama možemo vidjeti da interes za ovakve građevine postoji, ali sam grad stagnira po pitanju daljnjih obnova, nakon provedbe projekta Rijeka 2020. Problem je grada to što se predugo čekalo na ovakve obnove i što je za to vrijeme toliko prostora uništeno da je trenutačno jeftinija opcija srušiti ili prodati komplekse privatnim investitorima. Poblize ću analizirati prostor bivše tvornice papira Hartere i skladišta Metropolis, koji su i dalje neiskorišteni. S druge strane prostori Galeba, Art kvarta Benčić već se koriste za druge svrhe. Osim samog grada prikazat ću i rad zajednica poput Mjesnog Odbora Hartera. Osim konzultacija sa stručnom literaturom koristit ću se i brojnim medijskim izvorima jer tako odmah dobivamo uvid u samu medijsku reprezentaciju ove problematike.

1. Povezanost razvoja industrije i doseljavanja

Industrija i doseljavanje ljudi idu ruku uz ruku, barem što se tiče Rijeke. Prvi val iseljenja u bližoj povijesti dogodio se početkom 19. stoljeća. Tada vlast preuzima Mađarska koja u Rijeci vidi pogodan položaj i najbliži izlaz na more. Novonastala vlast u grad “priziva” nove stanovnike obećavajući smještaj, posao, bolji položaj u društvu, odnosno bolji život. Taj “Riječki san” primarno priziva mlade doseljenike sa siromašnog Juga Italije koji u Rijeci pronalaze svoje utočište. To “prizivanje” je najbolje opisao Nedjeljko Fabrio u svojem romanu “Vježbanje života”; “Nije bilo manzara, (...)nije bilo ratne petake, ne bi dojedrili ni pelig, niti koka ili pandora u Jakin, ma bilo koju od lučica u pokrajini Marche i pod Ravennu pa sve do mletačke, a da se lukom i krčmama ne bi pročulo kako nova ugarska vlast u gradu tamo prijeko, “šakom i kapom” govorili su, plaća pomorce, tesare, jedrare, konopare, skladištare, pa čak i finance, kormilare, brodograditelje i brodarske poduzetnike, “ma svu čeljad od mora”, govorilo se” (Fabrio 1986:18). U sljedećem stoljeću grad se rapidno širi i razvija. Grade se nove četvrti i industrija koja je vezana uz luku. Svojevrsan početak razvitka luke označava izgradnja riječkog lazareta (Nadilo, Regan 2014.) 1772. godine. Ovakva zgrada je služila za karantenu pomoraca kako bi se grad zaštitio od eventualnih bolesti. U njegovoj blizini otvorena je i tvornica konopa koja zatvorena tek 1999. godine. “Međutim na oblikovanje urbanog sustava Rijeke znatno je veći utjecaj imalo (oko 1882) lociranje opsežnog pogonskog kompleksa “Rafinerija nafte”(...)”(Pavličević 1988:247), danas ova rafinerija i dalje stoji na Mlaci. Uz nju razvila se šira industrijska ulica (danas ulica Milutina Barača) i željeznički kolodvor. Drugi svjetski rat predstavlja prekretnicu u kojoj je uništeno 70%-80% riječke industrije (Badurina 2014:127). No, važnost Rijeke biva prepoznata i aktivno se krenulo raditi na njenoj obnovi. U nekoliko godina razorena Rijeka svjedoči brojnim promjenama. Veliki broj starog Talijanskog stanovništva odlazi ili biva protjeran, a na njihovo mjesto dolaze brojni doseljenici iz ratom pogođenih područja Hrvatske i susjedstva. “U razdoblju od 1948. do 1981. broj stanovnika u Rijeci povećao se sa 68.780 na 164.081, tj. za 140 posto” (Badurina 2014:128). Jedna od velikih tvornica koja je privukla veliki broj ljudi je današnje brodogradilište 3.Maj. Njega proteklih nekoliko godina prate brojni “skandali” i novinske naslovnice. No, novine prenose većinom loše vijesti. Početak ovog brodogradilišta seže u 1892. godinu kada nastaje manje brodogradilište koje se napušta 1902. godine. Iste godine pomoću natječaja mađarska

tvrtka “Danubius, Schönichen i Hartman” dobiva ovo manje brodogradilište koje se potom obnavlja. Novonastalo brodogradilište¹ imena “Danubius” ubrzo postaje jedno od najvećih brodogradilišta na Jadranu. Ususret Prvom svjetskom ratu brodogradilište gradi većinom bojna plovila, no 1945.godine doživljava krah kada ga njemačka vojska uništava tijekom povlačenja. Obnovljeno je u samo tri godine i od tada nosi ime “3.Maj” prema danu oslobođenja grada Rijeke.

Osim samih tvornica vizura grada se mijenja tako da se grade i radnička naselja. Tako naselje Škurinje nastaje izrazito brzo kako bi se radničke obitelji imale gdje smjestiti. 1974. godine tamo nastaje “tvornica stanova”² koja je kroz sljedećih nekoliko godina stvarala betonske elemente kako bi se gradile potpuno identične zgrade. Slični stil gradnje događa se i na Rastočinama gdje je izgrađeno pet identičnih nebodera sa dječjim vrtićem (Stipeč 2017:215). Na ovom primjeru možemo vidjeti da industrija nije mijenjala vizuru grada sa svojim tvornicama, već je grad promijenjen i gradnjom stanova koji su smjestili novonastale radničke obitelji.

2. Kulturna politika

Za početak valja prikazati što je točno kulturna politika. Davor Mišković (2013:68) objašnjava kako je sam koncept kulturne politike dosta nestabilan jer se oslanja na definiciju kulture koja također nije čvrsti pojam. Williams (1998:48) daje tri načina na koja možemo definirati kulturu. Prvi način kulturu prikazuje kao ideal, odnosno kao skup nekakvih univerzalnih vrijednosti u ljudima. No, kultura može biti i skup znanja (poput jezika, knjiga, glazbe ili vještina) koje su ljudi skupili kroz generacije. Treći način definiranja kulture je taj gdje je “(...) kultura opis određenog načina života, koji izražava određena značenja i vrijednosti ne samo u umjetnosti i učenju, nego i u institucijama i svakodnevnom ponašanju” (Williams 1998:48)³. Mišković (2013:12) ističe kako se s kulturnom politikom (i općenito kulturnim sektorom) najviše poklapa treća definicija. Odnosno kada gledamo kulturni sektor on je upravo skup institucija koje direktno utječu na konzumaciju i stvaranje umjetnosti. Svakako na te institucije utječe politika države. Kevin Mulcahy (2006: 320) objašnjava kako se svi državni postupci vode prema nekim određenim vrijednostima odnosno prema politikama same države. O samim

¹ <https://www.3maj.hr/povijest/>

² <https://gkr.hr/Magazin/Teme/Skurinje-i-povijest-betona-40-godina-od-radanja-novog-naselja>

³ Originalno: “(...) culture is a description of a particular way of life, which expresses certain meaning and values not only in art and learning but also in institutions and ordinary behaviour.”

gradovima ovisi koliko će oni ulagati u kulturni sektor koji je sačinjen često od većeg broja raznih neprofitnih organizacija. No, što to znači za same radnike u kulturi? “Za kulturne radnike i institucije moguće su dvije strategije u odnosu na javne vlasti - servilnost i konfliktnost” (Mišković 2013: 41). Udruge i akteri u ovoj sceni nemaju neki preveliki izbor. Moraju se voditi prema pravilima vladajućih kako bi dobili sredstva za svoj rad ili s druge strane moraju u potpunosti ovisiti o privatnim sponzorima. No, došlo je ipak do svojevrsnog pomaka u proteklom desetljeću. Kultura više nije samo teret države već se na nju gleda kao na sredstvo koje se može isplatiti dugoročno. “Kulturne i kreativne industrije danas se gledaju unutar konteksta razvitka i efekta kojeg kultura može imati na razvoj ekonomije, turizma, urbanog planiranja i generalno društva” (Krstinić - Nižić, Rudan, Trinajstić 2019: 36)⁴. Hrvatska je zemlja turizma, prema Ministarstvu turizma (2021:43) 2019. godine 19,5% BDP Hrvatske je činio prihod iz turizma. 2020. godine je pao na 8,9% radi pandemije, a 2021. godine je porastao na 15,9% (Ministarstvo turizma 2022:43). Ono što nam ti podaci pokazuju je da turizam u Hrvatskoj raste i nakon pandemije. No, Rijeka nema dugu tradiciju turizma, niti ima povijesne znamenitosti poput Pule, Dubrovnika ili Splita. To ne znači da Rijeka uopće nema povijesnih znamenitosti, ali one nisu toliko poznate kao stari grad Splita ili Dubrovačke zidine. Stoga je jedini način da se privuku turisti ponuda nekog originalnog sadržaja.

3. Vrijednost lokacije

Kod obnavljanja starijih zgrada ili općenito renovacija starih gradova bitno je odrediti vrijednost neke lokacije. Obnavljanje starih i derutnih objekata veoma često može biti kompliciranije (u slučaju da im se mijenja namjena) nego rušenje i stvaranje novog objekta. Problem nastaje kada treba doći do odluke što srušiti, a što obnoviti i prenamijeniti. Postoji niz gradova u Europi koji su znatno promijenili svoj izgled. Glavni grad Francuske je svjedok drastičnih promjena. Tijekom poznate obnove u 19. stoljeću Georges-Eugene Haussmann je srušio gotovo sve stare zgrade. Ovakva promjena je imala i negativne i pozitivne posljedice. Povijesne zgrade su izbrisane iz povijesti baš kao i vijugave srednjovjekovne ulice. Nove

⁴ Originalno: “Cultural and creative industries are today considered within the context of development and the effect that culture can have on the development of the economy, tourism, urban planning and society, in general.”

široke i ravne ulice stvorene su kako bi policiji olakšale kontrolu⁵ tada čestih prosvjeda i blokada ulica. No, zauzvrat je Pariz dobio bolju kanalizaciju, rasvjetu i potpuno novi izgled. Danas su te iste ulice postale ikonske i dio samog doživljaja Pariza. Uz to ova promjena je poboljšala kvalitetu života u ovom gradu. Upravo ovaj primjer prikazuje dvije drastične strane obnove grada. S jedne strane imamo potpuno novu arhitekturu i bolju kvalitetu života. No, stari identitet grada je u potpunosti izgubljen. Bilo je potrebno gotovo dva stoljeća da Pariz postane ono što je danas. Svakako veliki utjecaj imala je popularna kultura koja je plasirala veliki broj filmova koji upravo ističu taj novi identitet “grada ljubavi”. Manji gradovi koji bi danas prošli kroz tako “ogromnu transformaciju” morali bi nakon obnove imati izrazito veliku promidžbenu kampanju kako bi se promovirao “novi grad”.

Pitanje je kako dajemo neku vrijednost lokaciji? Sama vrijednost lokacije može se istaknuti na pet različitih načina: “(...)”prisjećanja povijesti lokacije”, “kompleksna povezanost same lokacije”, “poziv u zatvorenu lokaciju”, “dodavanje simbolizma lokaciji”, i “integriranjem šetnjice u njen okrug”(Eom, Dai 2018:2)⁶. Dodavanje ovakvih vrijednosti nam može svakako poslužiti kao oslonac za razvijanje turizma, ali prema Sanji Čopić (2014: 44) može započeti proces lokalizacije i jačanja lokalnog identiteta. Takav proces može poslužiti kao svojevrsan otpor globalizaciji.

4. Strani pokušaji revitalizacije industrijskih objekata

Obnovom industrijskih objekata u kulturne građevine bave se brojni radovi. Jedan od njih je rad Jun Sik Eom-a i Dai Whan An-a, koji analiziraju lokacijsku vrijednost objekata u njihovom gradu Seulu i uz to uspoređuju lokacije vlastitog grada s primjerima revitalizacije industrijskih objekata diljem svijeta. Najveća sličnost Seula i grada Rijeke je to što oba grada prolaze kroz veliku industrijalizaciju i naseljavanje tijekom druge polovice 20. stoljeća. Iako je bitno za napomenuti da Seul postaje višemilijunski grad dok Rijeka danas broji oko 130 000 stanovnika. Većina stanovnika se u oba slučaja doselila radi potrebe industrije, stoga je u oba grada i nakon

⁵ <https://www.forbes.com/sites/carltonreid/2018/12/20/parisian-boulevards-built-wide-not-for-cars-but-to-better-quell-street-protests/?sh=4a6ff3fc2d1c>

⁶ Originalno: “(...)”remembering a location’s history”, “a location’s complex connections”, “invitations to a concealed location”, “adding symbolism to a location”, and “integrating a walking network into its surroundings”

prestanka djelovanja, industrija identitet (barem prema stanovništvu koje je živjelo u industrijskom dobu Rijeke ili Seula). Prijelaz iz perioda rapidnog razvoja industrije u period stagnacije razvoja iste, prouzrokuje i promjenu unutar samog društva. “ (...) ovaj pomak ističe da ljudi više nisu angažirani u brzo i standardno donošenje odluka koje prioritizira kratkotrajni ekonomski rast, nego radije preferiraju donositi odluke temeljene na diskusijama sa stanovnicima grada o njihovim željama i potrebama, čak ako to oduzme više vremena” (Eom, Dai 2018: 2)⁷. Samu povijest lokacije ili neku povijesnu važnost možemo sačuvati tako vrednujemo njezinu originalnu upotrebu. “Projekti u ovoj kategoriji su situacije u kojima se više kompleksa na većim područjima pretvara u turističke atrakcije kroz oživljavanje sjećanja iz prošlosti” (Eom, Dai 2018: 5)⁸. Primjer takvog očuvanja je Bery Village u Parizu gdje su se 42 objekta u nizu 200 metara renovirala u turistički kvart. Prvotna funkcija projekata služila je za skladištenje vina prije njegovog izvoza. Drugi način obnove je pozivanje u zatvorenu lokaciju. On se odnosi na zgrade koje su do svoje propasti bile zatvorene za javnost, te njihova obnova uključuje promjenu njihove originalne svrhe i “otvaranje” svijetu. Londonski muzej moderne umjetnosti je napravljen u zgradi termoelektrane. “Promjene na vanjskom izgledu bile su minimalne - zgrada je preuzela u potpunosti novu funkciju kao kulturni prostor dok je zadržala svoj povijesni identitet” (Eom, Dai 2018: 5)⁹. Sljedeći način obnove je iskoristiti kompleksne poveznice lokacije. Ovdje se prvenstveno nalaze prostori koji imaju izrazito problematičnu arhitekturu na temelju koje arhitekti izrađuju javni prostor. Primjerice, Olympic sculpture park u Seattleu je primjer natkrivanja križanja željeznice i dodavanja još jedne funkcije toj lokaciji (šetnica i park). Dodavanje vrijednosti industrijskoj lokaciji nas dovodi do jednog od najpoznatijih primjera revitalizacije industrijskog objekta u Europi. To je Guggenheim muzej u Bilbau. Sagrađen je na temelju stare tvornice željeza, te je za razliku od prije spomenutih primjera kompletno preuređen izvana. Zbog svog neobičnog izgleda ubrzo je postao svjetska atrakcija. “Kao rezultat nove zgrade, okolno područje je iskusilo veliki razvoj. Uistinu, bilo je potrebno tri godine da se isplati ulaganje kroz turistički prihod” (Eom, Dai 2018: 7)¹⁰. Zadnji primjer ili način prerade industrijskog prostora, kojeg su prepoznali Eom i

⁷ Originalno: “(...) this shift implies that people were no longer engaged in quick and standardized decision-making prioritizing short-term economic growth, but rather preferred to make decisions based on discussions with city residents about their needs and wants, even if this took more time.”

⁸ Originalno: “The projects in this category are instances in which multiple facilities on a large plot of land were transformed into tourist landmarks by reviving memories of the past.”

⁹ Originalno: “Changes to the exterior were minimal—the building took on completely new functions as a cultural space while continuing to embody its historical identity.”

¹⁰ Originalno: “As a result of the new building, the surrounding region experienced major development. Indeed, it only took three years to repay the investment funds through tourism income.”

Dai je integriranje šetnje u okolinu. Primjer tome jest “High lane” u New Yorku, koja je izgrađena na starom sistemu pruga.

Marinela Krstić-Nižić i Maša Trinajstić (2019.) nam daju razne primjere europskih gradova koji imaju razvijenu kulturnu industriju. Katowice su Istočnoeuropski grad koji je nekada bio poznat po industriji, ali je ujedno razvijao i glazbenu scenu. Rijeka je također imala pokušaje u isticanju svoje rock scene primjerice obnovom grafita jedne od prvih punk grupa u Jugoslaviji “Paraf”¹¹. Taj grafit je 2016. godine proglašen kulturnim dobrom grada Rijeke. No, Katowice su svoju glazbenu tradiciju očuvale na drugi način. Gradnjom glazbenog inkubatora oni žele stvoriti “(...) više radnih mjesta u glazbenoj industriji, sa specijalnim fokusom na mlade ljude, žene i grupe ljudi u nepovoljnom položaju (...)” (Krstić-Nižić, Rudan, Trinajstić 2019:42)¹². Sam inkubator “Music Hub”¹³ nudi razne mogućnosti glazbenicima od edukacija do prostora za probe. Smješten je u staru tvornicu te se na ovaj način stvara budućnost glazbe u Katowicama koja će se osloniti na dugu povijest.

Ruhrska regija Njemačke poznata je po svojoj industrijalizaciji, specifično po rudarstvu. Čopić (2014.) daje više primjera iskorištavanja ostataka rudarske industrije na ovom području. Veliki ostaci rudarskog otpada stvorili su blaga povišenja. Nadodavanjem još zemlje i ozelenjavanjem ovakvih površina stvoreni su travnati brjegovi. Ovo rješenje je ekološko jer povisuje količinu zelenih površina u tom području te je znatno jeftinije od ostalih načina zbrinjavanja materijala. U ovom području je vrijednost industrijskim lokacijama dodana najviše kroz uvođenje šetnica u nekada zatvorene lokacije. “Emscher Park”¹⁴ je park sačinjen od bivših tvornica i rudnika koji se provlači kroz više gradova. Nekada je ovo područje bilo jedno od najzagađenijih u Njemačkoj, a ovime je stvoreno u pejzažni park gdje se spaja industrija i priroda. “Ove rute imaju nekoliko svrha: stvoriti i poboljšati zelenu infrastrukturu; pružiti više mogućnosti za rekreaciju; privući turiste; i poboljšati razumijevanje baštine regije između lokalaca, ali i posjetitelja” (Čopić 2014: 46)¹⁵. Ovakvo iskorištavanje industrije dovelo je do velikog poboljšanja turizma. Između 1990- 2009. godine broj posjeta se povećao za 60.6% (Čopić 2014: 48).

¹¹ <https://www.rijeka.hr/obnova-grafita-paraf-punk/>

¹² Originalno. “(...)more job opportunities in the music industry, with special focus on young people, women and people belonging to disadvantaged groups(...)”

¹³ <http://katowicemusic.com/en/music-hub-en/>

¹⁴ <https://www.metalocus.es/en/news/emscher-landscape-park>

¹⁵ Originalno: “These routes serve several purposes: to create and improve green infrastructure; provide more recreational opportunities; appeal to tourists; and increase the understanding of the region’s heritage among local residents as well as visitors.”

Latvijski grad Liepaja je započeo svoju transformaciju iz industrijskog grada u grad kulture, već 1970-ih. Razvoj ovog grada potaklo je rudarenje, koje je dovelo različite ljude i stvorilo multikulturalan grad (Eglins - Eglitis, Lusena - Ezera 2015: 124). Sličnost Rijeke i Liepaje je upravo u njihovom razvitku. Oba grada su se rapidno razvila u 19. stoljeću radi luke i transporta te raze proizvodnje. Uz to, oba su se grada susrela s problemom iseljavanja. Takav problem Liepaja rješava mijenjanjem politike samog grada. Ulaganjem u profesionalnu naobrazbu stanovnika, poboljšanjem kreativne industrije i stvaranjem okoliša za razvitak kreativne industrije ovaj grad želi stvoriti uvjete za bolji život svojih građana, ali želi privući i nove stanovnike (Eglins - Eglitis, Lusena - Ezera 2015: 129). Svakako ovakav pomak neće privući toliko stanovnika koliko i razvoj industrije u 19. stoljeću, ali stvara potrebu za visokoobrazovanim ljudima koji imaju znatno veću kupovnu moć. Rijeka bi na sličan način (razvojem edukacije i razvojem kulturnih i drugih industrija) mogla znatno smanjiti svoj problem iseljavanja.

5. Rijeka

5. 1. Grad Kulture?

No, kakav je odnos grada Rijeke prema Kulturi? Rijeka se posljednjih godina okreće sve više prema kulturnoj industriji. To možemo vidjeti iz proračuna za 2021. godinu (Grad Rijeka 2020: 7)¹⁶ prema kojem gotovo 22% novčanih sredstava osiguranih za različite odjele grada Rijeke, dodijeljeno odjelu za kulturu. Jedini odjel koji dobiva više od njega je odjel za obrazovanje (26%). Ovako silovito potpomaganje kulturnog sektora svakako ima veze i s titulom Europske prijestolnice kulture. Uz to u proračunu (2020: 33) za 2021. godinu nalaze se i projekcije gdje možemo vidjeti da se proračun smanjuje sa 263.092.761 kuna (za 2021.) kroz 2022. godinu na 98.236.389 kuna za 2023. godinu. To je opadanje financiranja odjela za Kulturu od 164.856.372 kuna kroz dvije godine. No, u najnovijem proračunu (Grad Rijeka 2021: 34) možemo vidjeti da je takvo drastično smanjenje ukinuto te da će 2023. godine odjel dobiti 115.653.243 kuna (što je više za 17.416.854 kuna od projekcija iz 2020. godine). Prema procjenama odjel za kulturu će 2024. godine dobiti 99.898.603 kuna. Prema ovome vidimo da je zapravo financiranje kulture u padanju, no taj pad je smanjen. Ako sagledamo “Plan razvoja

¹⁶Jednostavna verzija proračuna za informiranje i participaciju građana; <https://www.rijeka.hr/wp-content/uploads/2021/03/Prora%C4%8Dun-u-malom-za-2021..pdf>

grada Rijeke 2021.-2027.” (2021.) možemo vidjeti da bi grad Rijeka do 2033. godine trebao biti grad “(...) suvremenih industrija, kreativnih, tehnološki inovativnih i zelenih, koji raspolaže velikim brojem visokoobrazovanih kadrova(…)” (Grad Rijeka 2021:98). Prema ovome možemo zaključiti da se fokus grada mijenja i stavlja na neke nove vrste modernih industrija. No, kako to da je uopće došlo do ovakvih promjena? “Razlog za ovu promjenu i veći pomak prema turizmu je očigledno u činjenici da gradska industrija nestaje i Luka Rijeka nije više aktivna kao njeni konkurenti (...)” (Stipanović, Rudan, Zubović 2019: 660)¹⁷. Istina je da u Rijeci kroz protekla dva desetljeća nestaju ostaci starih industrija. Iako se ulažu naponi u razvitak luke, druge industrije poput brodogradnje ili prerađivanja nafte su na rubu egzistencije. Grad je fokus prebacio i na kulturne i umjetničke industrije.

5.2 Europska prijestolnica kulture 2020. godine

Kada govorimo o kulturnoj industriji grada Rijeke potrebno je spomenuti titulu Europske prijestolnice kulture 2020. godine. Ovaj kulturni projekt je potaknuo obnovu zgrada i niz kulturno umjetničkih događaja. Sam projekt je osnovan 1985. godine s ciljem da svake godine istakne kulturu jednog Europskog grada¹⁸. Lähdesmäki (2014:12) objašnjava kako je ovo najdugovječnija kulturna inicijativa. Na početku su ovu titulu najčešće dobivali glavni gradovi poput Atene 1985. i Pariza 1989. Preokret se događa 1990. godine. “(...) post-industrijski grad Glasgow je iskoristio EPK projekt da promijeni svoju sliku u kreativni grad i grad kulture” (Urbančikova 2018: 44)¹⁹. Možemo vidjeti da su post industrijski gradovi već pri samom početku ovog projekta krenuli koristiti uvjete koje im pruža ova inicijativa za svoju preobrazbu. Nadalje, kulturna raznolikost grada je jedna temeljnih osobina koju su promovirali razni gradovi ove titule. Pečuh, Tallinn i Turku su neki od gradova koji su se isticali kao mjesta susretanja različitih kultura (Lähdesmäki 2014:67). Na sličan je način i Rijeka prikazivala svoju multikulturalnost. Tako je s festivalom Porto Etno²⁰ promovirana hrana različitih nacionalnih manjina u Rijeci, te je osim kuhinje program bio popraćen i raznim vrstama etno glazbe. Lähdesmäki objašnjava kako se u istom trenutku slave različitosti, ali se i potiče jednakost.

¹⁷ Originalno: “The reasons for this change and greater shift towards tourism clearly lie in the fact that the town’s industries are basically fading and the Port of Rijeka is no longer as active as its competitors,(...)”

¹⁸ <https://rijeka2020.eu/o-epk-projekt/sto-je-epk/>

¹⁹ Originalno: “(...)post-industrial city of Glasgow used the ECOC project to change its image into a creative and cultural city.”

²⁰ <https://rijeka2020.eu/projekti/porto-etno/>

Odnosno kroz ovakve događaje (i općenito kroz EPK) ističu se različitosti, ali se promovira i jednakost svih nas kao Europljana. No, negativna strana je to što ovakav diskurs jednakosti često zanemaruje ili namjerno izostavlja bilo kakve moguće društvene ili povijesne probleme koji bi mogli narušiti toj ideji mirnog i savršenog spoja različitih kultura (Lähdesmäki 2014: 68).

Veliki plus ovakvog tipa programa je to što je Rijeka (a uz nju i Hrvatska) bila opširno reklamirana. “Prenamjena industrijske građevine (...) ostat će nezamijećena, u slučaju nedostatka velikih promidžbenih kampanja, raznih kulturnih i društvenih događaja koja se održavaju u dotičnoj zgradi, bilo da se radi o predstavljanju knjiga, glazbenih ploča, književne večeri (...)” (Florentina-Cristina 2014: 165)²¹. Ovako poznata titula omogućila je Rijeci da se reklamira diljem Europe, ali i da se probije na domaćem tržištu.

5.3 Art Kvart Benčić

Rijeka 2020. je započela niz obnova raznih, do tada zapuštenih zgrada. Najveći projekt je svakako obnova kompleksa Rikard Benčić (sada art kvarta Benčić). U 19. stoljeću stvaraju se brojne tvornice. Velid Đekić pobliže objašnjava sliku tog vremena; “Golemim graditeljskim zahvatima riječkoj se luci proširuje utovarno-istovarni kapacitet, usporedno s tim strelovito se povećava i količina kroz luku prevezene robe. Započinje rad velike brodarske kompanije Adria, koja se pridružuje nizu manjih brodarskih tvrtki. Na obali djeluje brodogradilište Lazarus, tu su i Tvornica torpeda Whitehead (prva u svijetu), Tvornica papira Smith & Meynier (s prvim parnim strojem na jugoistoku Europe), Ljuštionica riže (jedan od najvećih objekata te vrste u svijetu), Tvornica duhana, gradska plinara (prva na europskom jugoistoku), pet ljevaonica, prvi parni mlin u Hrvatskoj... Riječka industrija tih je godina snagom jednaka polovici industrije cjelokupne Hrvatske” (Đekić 2010: 114). Na području takozvanog kompleksa Benčić 1750. godine osnovana je Rafinerija šećera, nakon nje 1851. godine otvara se Tvornica duhana Rijeka koja se zatvara radi stradavanja u savezničkom bombardiranju. 1864. godine počinje raditi ljevaonica bronce i željeza Fonderia al Dolac di Diracca, Cussar, Skull. Tvornica pumpi i brodske opreme Rikard Benčić djelovala je od 1948. godine do 2005. godine. Ime dobiva po

²¹ Originalno: “The conversion of an industrial building, no matter its cultural conversion, will remain unnoticed, in the absence of large-scale publicity campaigns, various cultural and social events hosted by the respective building, whether they consist in book launchings, music record launchings (...)”

ubijenom brodokovaču Rikardu Benčiću koji je bio partizanski borac i radnik u radionici Matea Skulla. U svojim počecima tvornica djeluje kao vojno poduzeće zatim se širi na proizvodnju motorne opreme. Kroz godine se mijenjaju brojne firme vezane uz industriju željeza te šire svoju djelatnost na brodske motore koje popravljaju i sudjeluju u obnovi ratne mornarice nakon rata. Kompleks se radi različitih djelatnosti dijeli u tri poduzeća: Rikard Benčić, Svjetlost i brodogradilište Viktor Lenac koji počinju raditi od 1.1. 1948. Tvornica je 1988. godine dijeli na tri sastavnice: Rikard Benčić brodska oprema d. o. o., Rijeka; Rikard Benčić Motorna oprema d. o. o., Kukuljanovo; Rikard Benčić Specijalna proizvodnja d. o. o., Kukuljanovo, koje su 2005 godine ugašene kada ulaze u stečaj. Uz kompleks Benčić bitno je napomenuti izgradnju riječke rafinerije nafte na području Mlake koja djeluje i danas. “Od osnivanja riječke Rafinerije (1882.) i početka njezina rada (1883.) riječki rafinerici sudionici su priče o jednom od danas najstarijih aktivnih, što znači i povijesno najatraktivnijih svjetskih postrojenja za preradu crnog zlata” (Đekić 2010:113).

Muzej moderne umjetnosti²² se prvi uselio u obnovljenu zgradu 2017. godine. Obnova te zgrade koštala je 9.200.000 kuna. Godinu dana nakon krenula je obnova znatno veće Palače šećerane koja je smjestila muzej grada Rijeke 2020. godine²³. Ova zgrada danas ugošćava stalni postav koji prikazuje burnu povijest Rijeke od 18. stoljeća do danas. U samom prizemlju nalazi se knjižnica, a potkrovlje i gornji kat sadrže urede kustosa. Dječja kuća²⁴ je nekada bila cigleni prostor koji je služio za sušenje duhana. Kako joj i samo ime govori ona danas sadrži razne prostore poput dvorane, kina, dječje knjižnice, dnevnog boravka i galerije namijenjene najmlađima. Jedini prostor koji trenutačno još nije otvoren je “T-objekt” koji će nakon obnove postati Gradska knjižnica Rijeka. Na takav način će se Središnji odjel knjižnice objediniti na jednoj lokaciji. Do sada on se nalazio na dva različita mjesta u podnožju Filodramatike i u palači Modello. Projekt je prema službenim stranicama grada trebao završiti 16.4.2022.²⁵ godine, ali on je i dalje u fazi obnove. To “kašnjenje” je opravdano time što su radovi umjesto 2018. godine krenuli godinu dana kasnije. Lokacija Benčića je na ovaj način postala iskorištena upravo pomoću projekta Europske prijestolnice kulture. Na ovaj način se u centru grada nudi novi sadržaj poput muzeja koji može poslužiti za privlačenje turista i sadržaj poput dječje kuće i knjižnice koji je orijentiran prema potrebama stanovništva.

²² <https://rijeka2020.eu/o-epk-projekt/obnova-zgrada/mmsu/>

²³ <https://rijeka2020.eu/otvoren-novi-muzej-grada-rijeke-u-prekrasnoj-palaci-secerane/>

²⁴ <https://djecjakuca.hr/>

²⁵ https://www.rijeka.hr/gradska-uprava/eu-projekti/aktualni-projekti/revitalizacija_kompleksa_bencic_cigleni_i_t_objekt/

5.4 Ivex/Export drvo

Zgrada “Istravinoexport” (IVEX) nalazi se između Rječine i Mrtvog kanala. Izgrađena je 60-ih godina prošlog stoljeća te je služila kao pogon za preradu vinskih produkata. Pored ove zgrade u isto vrijeme nastaje skladišni prostor Exportdrva čija je primarna funkcija bila skladištenje i sušenje drva te priprema za izvoz. Zgrada IVEX-a je nakon odlaska Istravina mijenjala funkcije kroz godine. Neko vrijeme je bila dom dijela Akademije primijenjenih umjetnosti, saveza udruga Molekula, Delta 5 laba, Planinarskog društva “Duga”. Savez udruge Molekula je do 2014. godine imao svoje službene prostorije u ovoj zgradi²⁶. Nedugo nakon preseljenja ovdje, dom nalaze i uredi tada novonastalog projekta Rijeka 2020. Ova zgrada je odmah iskorištena te je kroz godine mijenjala svoje stanare. U samom prizemlju skvotirani je prostor²⁷ u kojem se od 2008. godine održavaju razni punk koncerti. Na ovom lokalitetu zapravo vidimo primjer zgrade gdje se ona koristi od raznih javnih udruga i od samog napuštanja ima svoje nove korisnike.

Export drvo je donedavno bio skladišni prostor za drva. Danas u sklopu Rijeke 2020 poprima novu funkciju izložbenog prostora i prostora za kulturna događanja. Od tada su u ovom prostoru održane razne izložbe²⁸. Ovo skladište također ima izrazito povoljan položaj. Blizina centra grada i raznih parkirališta omogućava svakom posjetitelju grada Rijeke da u samom centru grada posjeti izložbeni prostor, dok sama veličina prostora (5400m²) omogućava veći broj izložba odjednom s obzirom na to da prostor ima dva kata.

5.5 Molo Longo

Gradnja riječkog lukobrana, kakvog danas znamo, počinje u 19. stoljeću²⁹ za vrijeme razvijanja luke od strane mađarske vlasti. Kroz godine on se razvija, produžuje te nadograđuje. Za vrijeme Drugog svjetskog rata biva uništen od bombardiranja Saveznika i miniranja od strane Nijemaca. U 20. stoljeću lukobran se koristi kao putnički terminal i kao pomoćni vez za brodogradilište “Viktor Lenac”. Od 2009. cijela dužina lukobrana je otvorena za javnost u obliku šetnice. Tako je ovaj bivši industrijski prostor postao lokacija za rekreaciju i drugu vrstu

²⁶ <https://molekula.org/o-nama/prostori/delta5-ivex/>

²⁷ <http://riekadiyhcpunk.blogspot.com/>

²⁸ <https://rijeka2020.eu/o-epk-projektu/obnova-zgrada/exportdrvo/>

²⁹ <https://www.rijeka.hr teme-za-gradane/sport-i-rekreacija/setnice-i-parkovi/parkovi/lukobran/>

kulturnih događaja. Bitno je napomenuti da je na njega postavljen brod “Uragan” kao spomenik industrijske, pomorske i brodograditeljske baštine. O njemu je dostupno vrlo malo informacija. Ono što se zna je to da je brod izgrađen na kraju 19. stoljeća. Neki tvrde da je izgrađen u Hamburgu, drugi pak da je izgrađen u Rijeci. Ono što je sigurno je da je Uragan sudjelovao u obnovi Riječke luke, a nakon nje je korišten u svrhu istraživanja podmorja. Statirao je i u nekoliko filmova, a u posljednjem desetljeću je obnovljen i od tada stoji na obali. Rijeka 2020 donijela je novo ruho Uraganu³⁰. U njegovoj blizini nastalo je dječje igralište. Iako je ovo “na papiru” izgledalo kao odlična ideja u realnosti je potrajala tek tri mjeseca³¹. Ono što nije uzeto u obzir je sam položaj igrališta. Instalacije od spužve i drvena konstrukcija su brzo propale jer je zanemarena vlaga koja vlada u tom predjelu lukobrana. Ovo je jedna od pogreški europske prijestolnice kulture u planiranju ovakvih projekata. Ovakva vrsta igrališta nije bila stalno rješenje za ovu lokaciju.

5.6 Kompleks Metropolis

Kompleks skladišta “Metropolis” zaštićen je objekt na području gradske luke. Svih ovih pet skladišta (Palinić, 2008.) građeno je na početku prošlog stoljeća, točnije između 1907. godine i 1914. godine. Sam naziv “Metropolis” dan im je zato što podsjećaju na grad iz filma “Metropolis” (1927.). Građeni su od opeke te su u to vrijeme bila najbolja moguća skladišta koja su mogla izdržati teret koji je svakodnevno dolazio brodovima u luku. “Sva su skladišta široka 20 m, a duga 120 m, osim skladišta 20 koje je upola kraće. Imaju podrum, prizemlje i četiri kata, osim skladišta 19 koje ima samo prizemlje i tri kata” (Palinić, 2008. str. 441.). Ovo je izrazito veliki kompleks. Pretraživanjem pomoću web stranica katastra utvrđeno je da svih pet skladišta (od skladišta br. 18 do skladišta 22.) spada pod “Pomorsko dobro”. Prema web stranici “pomorsko dobro”³², ovakva oznaka znači da je to područje posebno zaštićeno jer se nalazi u blizini obale te služi (ili je služilo) za pomorski promet te ribolov. Svrha ove klasifikacije je ta da se zaštiti obala Republike Hrvatske. No, to znači da grad Rijeka zapravo nije vlasnik ovog kompleksa već on spada pod upravu Luke. Proteklih godina se u gradsku luku ulaže sve više sredstava. Tako je “Zagrebačka obala” koja se nalazi ispred Metropolisa

³⁰ <https://www.jutarnji.hr/domidizajn/inspiracije/nova-rijecka-atrakcija-balthazarov-uragan-stari-brod-uragan-oplemenjen-djecjim-igralistem-15011517>

³¹ <https://www.rijekadanas.com/foto-kako-je-propao-projekt-balthazarov-uragan-na-molo-longu/>

³² <http://www.pomorskodobro.com/pravni-pojam-pomorskog-dobra.html>

obnovljena i dograđena. Prošle godine srušena su skladišta 5,6 i 7 kako bi luka dobila 8500 m²³³ slobodnog prostora za daljnji razvoj. No najbitniji je projekt “najskuplje ceste u Hrvatskoj”³⁴ koji povezuje Zagrebačku obalu s riječkom zaobilaznicom. Ovim postupkom se znatno olakšava dobavljanje tereta i njegov izvoz iz luke u sve dijelove Hrvatske i Europe.

Ovdje se postavlja pitanje što zapravo napraviti s “Metropolisom”? Kroz godine postojale su različite inicijative i ideje. Iako je pod upravom Luke, gotovo je sigurno da ona neće ulagati u njegovu obnovu ili prenamjenu jer je u sadašnjem stanju neupotrebljiv za moderne potrebe skladišta. Sama prenamjena zbog zaštite objekta iziskivala bi prevelika ulaganja, a zbog iste zaštite objekti se ne mogu srušiti. Pitanje je da li bi nekakva prenamjena u svrhu luke bila u skladu s konzervatorima. Grad trenutačno ne može provesti nikakvu obnovu zbog toga što su sama skladišta pomorsko dobro. Kako Glavan (2020.)³⁵ prenosi, luci fali kronično mjesta za prekrcavanje tereta. Stoga tijekom šetnje “Molo Longom” možete vidjeti ogromne količine otpada koje se prekrcajavu sa svih strana Metropolisa u brodove. Prošle godine Luka je uspjela dobiti novi projekt koji im omogućuje daljnji razvoj te bi većina prostora Metropolis trebala biti dana Gradu. Jedna zgrada (skladište br.22) će se prenamijeniti u uredske prostore luke. Paola Pučić (2021.)³⁶ prenosi da će grad krenuti u obnovu jer će novi projekt omogućiti luci da dovoljno proširi svoj prostor. Svakako Grad će planirati obnovu tek kada mu se preda prostor. No, lokacija ovog prostora je izrazito problematična. Put do njega je ograničen morem s jedne strane, željezničkim kolodvorom s druge strane i prostorom luke s ostalih strana. Stoga nije dovoljno da sam prostor prijeđe na gradsku upravu već ga treba adekvatno povezati s ostatkom grada. Za to postoje već planovi između Grada, hrvatskih Cesta i Luke³⁷. Do gradnje ceste obnova je onemogućena.

Ipak, postavlja se pitanje što zapravo smjestiti u ovakve komplekse. Četiri izrazito velika kompleksa na više katova mogu podržati svakakav sadržaj. Velid Đekić (2019.)³⁸ najbolje ističe problem ovog skladišta. On je meta prepucavanja između Grada i Luke. Nadalje on razvija ideju kako bi se u takav prostor mogao “useliti” Riječki filmski studio. Potrebu za takvom institucijom je opravdao činjenicom da Rijeka i njena okolica često budu korištene za snimanje različitih filmova. Svakako postoji veliki broj ideja, no činjenica je da će prostor

³³ <https://www.rijeka.hr/mijenja-se-vizura-rijecke-luke-krece-rusenje-luckih-skladista-5-6-7/>

³⁴ <https://www.nacional.hr/u-rijeci-pocela-gradnja-najskuplje-cestu-u-hrvatskoj/>

³⁵ https://www.novolist.hr/rijeka-regija/rijeka/metropolis-fascinantan-i-nakon-vise-od-stoljeca-usli-smo-u-lucka-skladista-koja-godinama-ne-sluzi-svrsi/?meta_refresh=true

³⁶ <https://baustela.hr/gradiliste/rijecka-luka-dobiva-50-000-cetvornih-metara-novog-visenamjenskog-terminala/>

³⁷ <https://www.novolist.hr/rijeka-regija/rijeka/luckoj-upravi-18-milijuna-eura-za-projekt-praske-obale/>

³⁸ <https://torpedo.media/morski-tramvaj-skladiste-metropolis-kao-filmski-studio-rijeke/>

Metropolis propadati sve dok se ne izgradi cesta. Svakako od Đekićevog članka problematika vlasništva se pomakla s mrtve točke, ali do projekta i samog početka obnove treba proći još nekoliko godina. Filmski studio i dalje ne postoji u Hrvatskoj, ali postoje razna nagađanja. Tportal (2021.)³⁹ je prenio dvije moguće lokacije za Hrvatski filmski studio. Jedna od njih bi mogla biti u okolici Zagreba, a druga u Rijeci. Svakako oba projekta su još u fazi nagađanja, ali je Češka filmska kuća iskazala interes za gradnju svog studija u Rijeci. Prije navedena Đekićeva ideja bi se tako mogla ostvariti. Ivan Šarar je za Novi List (2021)⁴⁰ objasnio kako postoji mogućnost da ako ova ideja izađe iz faze pregovora, studio se može smjesti u prostore Hartere ili Torpeda. Prema njemu su napuštena industrijska skladišta adekvatna za ovakav projekt jer su jeftinija od novogradnje.

No, što je bolje smjestiti u Metropolis? Da li ima smisao “gurati” i stvarati kulturni sadržaj usred lučke i industrijske zone? Ovakva situacija predstavlja eventualni “sukob” između kulture i industrije. Kako je već navedeno luka se očigledno razvija i postoji nada da će se još više razviti, jer se inače ne bi ulagala izrazito velika sredstva u izgradnju ceste. Ako uzmemo takvu pretpostavku u obzir, zašto bismo gradili kulturni sadržaj usred industrijske zone? Kakvog smisla ima imati kino, koncertnu dvoranu ili neki sadržaj za mlade ako će cijeli prostor biti okružen raznim industrijskim strojevima? Zgrada IVEX-a je također bila okružena industrijom, no ona je barem s jedne strane otvorena prema javnosti, dok je Metropolis u potpunosti okružen. Posjetitelj nekog budućeg kulturnog sadržaja bi morao iz smjera Žabice proći put zakrčen teškim strojevima i cestu punu kamiona koji voze teret iz nove velike luke. Za sada se čini neostvarivo jer je pitanje kako će se u budućnosti razvijati luka, a i sam prostor Žabice na kojem je planiran novi autobusni kolodvor⁴¹.

Prenamjena Metropolisa na kraju ovisi o tome kojim će se smjerom razvijati riječka luka. Trenutačna turbulentna vremena možda dovedu do daljnjeg razvitka luke kojoj će biti potrebno više prostora. No, ova skladišta predstavljaju izrazito zanimljiv lokalitet kojeg ne bi trebalo srušiti. Svakako je bolje u njih smjestiti barem neku vrstu “industrije”, primjerice filmsku. Kao što je prije navedeno, Đekić je dao svoje razloge zašto bi takav filmski studio bio koristan u Rijeci. Pretežito je naglašavao dugu filmsku tradiciju ovog kraja, ali ono što je izostavio je činjenica da bi studio bio izrazito koristan i za cijelu Hrvatsku koja je proteklih godina sve češća lokacija za snimanje raznih filmova i serija. Ovaj prostor je svakako bolji od Hartere ili

³⁹ <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/ceski-investitori-grade-veliki-filmski-studio-u-rijeci-foto-20211122>

⁴⁰ <https://www.novolist.hr/rijeka-regija/rijeka/rijecki-seksepil-cesi-bi-u-rijeci-gradili-filmski-studio/>

⁴¹ <https://www.rijeka.hr/stvoreni-preduvjeti-da-2025-godine-rijeka-dobije-novi-autobusni-kolodvor/>

Torpeda jer se nalazi u industrijskog zoni koja će postati izrazito dobro povezana sa samom Riječkom zaobilaznicom. Filmski studio bi na raspolaganju imao gotovo 13500 m²⁴² prostora odvojenog od grada, a opet blizu samog centra. Takvom obnovom zadržao bi se kulturni izgled skladišta, dok bi ona konačno zaživjela i postala korisna. Ipak, bilo kakvi konkretni projekti moraju sačekati barem do izgradnje ceste i obnove same luke.

5.7 Komplex Hartera

Priča o Tvornici papira priča je o prvome velikom industrijskom pothvatu u Rijeci. Sve započinje 1. rujna 1821. godine kada Andrija Ljudevit Adamić kupuje mlin Lučicu nasuprot Zvira. Adamić je kupio mlin ne bi li pomoću njega pokrenuo manufakturu za proizvodnju papira. Uz Adamića, suosnivač Tvornice papira bio je Britanac William Moline. Moline će 1824. otkupiti od Adamića mlin i manufakturu za preradu papira⁴³. Nadalje ova tvornica je među prvima na Jugoistoku Europe koja je upotrebljavala parni stroj u proizvodnji papira. Nakon drugog svjetskog rata, tvornica biva obnovljena i doživljava bum. Primarni proizvodi su biblijski i svilasti papir, papir za kopiranje i cigaretni papir. Ovi produkti tvornice se izvoze diljem svijeta. No, ulaskom u novo tisućljeće tvornica odlazi u stečaj te je danas većina kompleksa napušteno. Ono što je karakteristično je veličina ovog kompleksa. On se sastoji od nekoliko pogonskih zgrada, upravne zgrade i vlastite termoelektrane koja je sa strujom napajala kompletni pogon te ju je prodavala gradu Sušaku. Upravo zgrada termoelektrane je prva u nizu industrijskih objekata te ju krase 70 metara visok cigleni dimnjak. Cijeli kompleks je ostavljen na propadanje 90-ih godina. Manjak intervencije grada, u smislu zatvaranja provaljenih prostora, minimalnog održavanja i čišćenja zgrada uništio je ovaj kompleks. Danas ako prošetate ovim kompleksom, nećete naići na radnike ili role papira već na zgrade u derutnom stanju. Specifičnost ovog lokaliteta je ta što se nalazi izrazito blizu centra grada, ali je u isto vrijeme u potpunosti odvojen od njega. Visoke stranice kanjona štite okolna naselja od buke koja se ujedno ne može širiti ni prema centru grada jer je kompleks u zavoju. Kroz godine od zatvaranja same tvornice postojale su razne inicijative za njegovu prenamjenu.

⁴² Kvadratura prostora je vlastoručno izračunata analizom Katastra.hr. odakle su preuzete i zbrojene kvadrature svih 5 skladišta (Katastarske čestice broj: 3344, 3345, 3346, 3350 i 3351) koja spadaju pod katastarsku općinu broj: 324779 "STARI GRAD" <https://www.katastar.hr/#/>

⁴³ <https://www.rijekaheritage.org/hr/kj/tvornicapapira>

5.7.1 Hartera festival

2005. godine prvi put je održan “Hartera festival” od strane organizatora “Klub ljubitelja Buke” s ciljem da se javnosti fokus stavi na ovaj oronuli objekt⁴⁴. Festival se održavao na samom kraju kompleksa te je privukao veliki broj posjetitelja s raznim izvođačima. 2015. godine, nakon 10 godina održavanja festivala, došlo je do otkazivanja festivala radi urušavanja krova iznad pozornice⁴⁵. Zbog sigurnosti, sljedećih godina je festival premješten, a posljednji put je održan 2017. godine kada je spojen s festivalom “Karlovačko rock off” u blizini zgrade Exportdrva⁴⁶. Festival koji je započeo s ciljem da se “pokrene” obnova je ugašen. No, razlog otkazivanja nije samo nesiguran prostor, barem tako tvrdi bivši direktor festivala Ivan Šarar u intervjuu⁴⁷ za Time out: “Hartera više ne postoji iz više razloga, zadnja recesija je ozbiljno srezala sponzorstvo za kulturu i velika hala više nije sigurna, ali sada imamo “Sailor sweet and salt festival”, organiziran od strane Mrleta i istog tima iz Hartere”⁴⁸. Jasno je da se festival jednostavno morao odgoditi radi sigurnosti, ali ipak koristiti “argument” da je recesija srezala sufinanciranje kulture je pretjerano. Festival se uspio održati do 2017. godine, a recesija je počela 2008. godine. Još je apsurdnije to što se u istoj rečenici gdje se krivi recesija spominje i novi festival kojeg radi dio organizatora bivšeg Hartera festivala. Da je recesija toliko uništila svaku vrstu financiranja kulture onda ni drugi festival istog organizatora ne bi bio moguć. Pravi razlog gašenja ove inicijative je taj što su organizatori jednostavno vidjeli da nema pomicanja u obnovi kompleksa te su prešli na neke druge projekte. Također im je vjerojatno “dosadila” ambivalentnost grada oko ovog prostora i njegova “nezainteresiranost”. No, pitanje je da li je pravi cilj organizatora bio potaknuti obnovu ili samo napraviti glazbeni festival. Bivši direktor festivala je od 2011. godine pročelnik odjela za kulturu grada Rijeke⁴⁹. Tada je svakako dobio poligon za konkretne poteze u svrhu obnove ovog prostora. No i dan danas nema nikakvih konkretnih planova za iskorištavanje prostora gdje se provodio Hartera festival.

⁴⁴ <https://www.culturenet.hr/rijeka-poceo-glazbeni-festival-hartera/26330>

⁴⁵ <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/festival-hartera-odgoden-zbog-urusavanja-prostorije-3009098>

⁴⁶ <https://www.facebook.com/hartera/photos/a.10150733175176929/10155864907951929>

⁴⁷ <https://www.timeout.com/croatia/music/stories-from-the-city-ivan-sarar-rijeka>

⁴⁸ <https://www.timeout.com/croatia/music/stories-from-the-city-ivan-sarar-rijeka>

⁴⁹ <https://www.rijeka.hr/gradska-uprava/gradski-odjeli/odjel-za-kulturu/>

5.7.2 Glas i inicijativa “svakodnevnih” korisnika Hartere

Starije stanovništvo se sjeća Hartere kao velike tvornice, dok je mladima u sjećanju kao mjesto zabave ili mjesto za street art umjetnost, ali surova realnost je ta da je ta derutna i uništena Hartera nekim ljudima jedini dom kojeg imaju. Jedan od takvih ljudi je i Krešo Kovačićek, riječki umjetnik, likovnjak i beskućnik. Na samom početku projekta Europske prijestolnice kulture, Kovačićek je samostalno obnavljao jednu zgradu u kompleksu s ciljem stvaranja svojevrsnog umjetničkog ateljea, ali i smještaja za beskućnike. Njegov projekt je neslavno završio kada je u kolovozu 2017. godine Kovačićek “nestao”. Teorije zavjere od toga da su ga ubili strani skvoteri do samoubojstva kružili su medijima. Priča je postala toliko popularna da je nestanak obradila i RTL-ova emisija “Potraga”⁵⁰. Kasnije se saznaje da je bio primoran napustiti ovaj prostor radi drugih skvotera. Kovačićek je 2022. godine za Novi List⁵¹ otkrio kako je Harteru napustio radi pritiska drugačije vrste skvotera. Njegovo svjedočenje je prikazalo i tamnu stranu ovakvih mjesta. Osim običnih beskućnika, napušteni prostori su i savršeno mjesto za okupljanje ovisnika koji radi svojih potreba pljačkaju druge beskućnike. Samo nekoliko dana nakon nestanka, na snimkama prije spomenute emisije Potrage, vidjelo se kako se u kratkom vremenu ovaj prostor uništio. Tim događajem je završio Kovačićekov “projekt”, a prostor se veoma kratkom vremenu vratio na staro.

5.7.3 Mjesni odbor Hartera.

U sklopu Europske prijestolnice kulture, nakon Kovačićekova povlačenja iz Hartere, pojavljuje se novi projekt. “(...) u sklopu programskog pravca “Slatko i slano” održan je i projekt “Kvartera”, kojeg zajednički provode udruga Urbani separe, DeltaLab – Centar za urbanu tranziciju, arhitekturu i urbanizam Sveučilišta u Rijeci, Centar za umjetnost i urbanistiku iz Berlina (ZK/U Berlin), međunarodna mreža CityToolbox i Goethe-Institut Kroatien.” (Grad Rijeka 2021:78). Uz druga EPK susjedstva pojavljuje se i Mjesni odbor Hartera, odnosno projekt “HARTERA=kvARTerA”. Cilj ovog projekta je razvoj “(...) zajednice kojim se pokreću rasprave o budućnosti postindustrijskih ostataka (...)”⁵². Od 2020. godine ovaj mjesni odbor je

⁵⁰ <https://www.rtl.hr/vijesti/potruga/performer-umjetnik-i-alternativac-kreso-kovacicek-jos-uvijek-je-u-bazi-nestalih-kome-je-smetao-osebujni-kulturnjak-a20af844-b9f0-11ec-ba24-0242ac12003e>

⁵¹ <https://www.novilist.hr/rijeka-regija/rijeka/posve-osobno-iskustvo-rijecki-umjetnik-je-godinu-dana-zivio-u-harteri-horor-labirinti-prepuni-nasilja/>

⁵² <https://www.goethe.de/ins/hr/hr/kul/sup/har.html>

održao nekoliko događaja, te je pokazao više načina na koji bi se mogao iskoristiti prostor. Od lipnja iste godine provedene su razne intervencije u javnom prostoru. Ovdje ne govorimo samo o direktnim intervencijama u prostoru Hartere već i u javnom prostoru cijelog grada. Biciklistička kritična masa⁵³ Rijeka se organizirala kako bi ukazala na nedostatak prostora za bicikliste u gradu. Više biciklista na okupu u čestim vožnjama svakako pokazuju da interes postoji. Ovakav tip inicijativa može nam poslužiti kao podsjetnik na to tko je zapravo vlasnik “javnog” prostora, a to smo Mi - korisnici. To pravo na javan prostor je “ (...) pravo na neku vrstu moći oblikovanja procesa urbanizacije, načina na koje se naši gradovi stvaraju i prepravljaju (...)” (Harvey 2012: 5)⁵⁴. Ovo je dobar primjer kako mi kao građani direktno možemo utjecati na promjene u našem gradu.

Ono što je inovativno kod ovog projekta je upravo okupljanje različitih organizacija i ljudi. Sam projekt provodi razne inicijative poput; Skateboard kluba Kvarner, Kreativnog kolektivnog Kombinata, Pčelarsku udrugu Milutina Barača, Savez Udruga Molekula, Caffè bar Skradin, Radio Roža, Planinarsko društvo Kamenjak i Caffè bar Skradin. U samom popisu organizacija vidimo raznolikost. Kroz svaki provedeni događaj u dvije godine pokušava se stvoriti stabilan tok ljudi kroz Harteru. Upravo tu primjećujemo glavnu razliku između inicijativa poput Hartera festivala i Mjesnog odbora Hartera. Na prvi pogled oboje imaju isti cilj; iskoristiti ovaj ruševni prostor. No, ono što je Mjesni odbor učinio drugačije od festivala je taj protok ljudi u sam prostor. Ako organiziramo festival on najčešće neće trajati više od par dana. Svakako on će oživiti napušteni prostor, ali pitanje je koliko dugo. Ovakvom novijom perspektivom, interes za Harteru se ne budi samo u ljudima koji se žele zabaviti na koncertu u nekoliko dana već se interes budi i u pčelarima, rekreativcima, volonterima, skejterima, penjačima i običnom puku. Glavni problem ovog pristupa, kako objašnjava i Renato Stanković⁵⁵, je stvaranje neke idealne i “čvrste” zajednice. No, u trenutku kada se stvori, ona održava ovakav prostor. Jednostavno korisnici i neformalni akteri ovakvih prostora će i u slučajevima krize održati prostor živim jer im je glavna motivacija održati tu zajednicu i prostor. S druge strane projekti bez konkretnih korisnika jednostavno ne mogu izdržati periode bez financiranja. Kombinacijom projekata (sufinanciranja) i stvaranja zajednice prostor postaje dugoročno iskoristiv. Snaga takvih neformalnih zajednica može se primijetiti i u primjeru grada Zadra. Željka Tonković (2020.) prikazuje kako je nezavisna skupina ljudi “skvotera” zaposjela

⁵³ <https://m.facebook.com/groups/biciklistickakriticnamasarijeka/#> =

⁵⁴ Originalno: “(...) here is to claim some kind of shaping power over the processes of urbanization, over the ways in which our cities are made and remade (...)”

⁵⁵ <https://www.goethe.de/ins/hr/hr/kul/sup/har/22115641.html>

prostor bivše vojarne i osnovala “Nigdjezemska”. U razgovoru s akterima te scene (2020: 279) saznaje stav uprave grada prema kulturi. “Prema njihovom mišljenju, ono što civilni akteri percipiraju kao neodgovoran odnos prema (javnom) prostoru koji posjeduje svoju upotrebnu vrijednost, politički i ekonomski akteri prihvaćaju kao podnošljiv gubitak u kontekstu budućih ulaganja i profita koji će ona generirati” (Tonković 2020: 280). Upravo tu vidimo sukob između civilnog sektora i gradskog. Kada volonteri Mjesnog odbora Hartera vide napuštene prostore, oni vide štetu, ali iz perspektive Grada dugogodišnje propadanje nije toliko štetno, ako se na njemu na kraju zaradi. Zajednice poput MO Hartere ili kolektiva vezanog uz Nigdjezemska mogu biti izrazito korisni jer prema Emini Višnjic (2008: 10) su ovakve zajednice izrazito fleksibilne i često su neovisne.

5.7.4 IT inkubator Hartera.

Na samom početku kompleksa u bivšoj energani tvornice papira, trenutačno se događa prenamjena prostora. Ondje nastaje “Inkubator za kreativne tehnologije i IT industriju - Energana”⁵⁶ unutar kojeg će poduzetnici moći razvijati tehnologiju poput računalnih videoigara, umjetne inteligencije i foto/video produkcije. Prije pet godina ovaj projekt je tek počinjao s izmjenama građevinskih dozvola⁵⁷. Ipak, u travnju 2022. godine krenula je obnova samog prostora. Ovakav primjer nam pokazuje kako preobrazba u kulturni prostor nije jedina opcija kada govorimo o obnovi industrijskih prostora. Obnova ne bi trebala ugroziti Harterski dimnjak koji je jedna od zanimljivosti ovog prostora. Prema stranicama Grada Rijeke⁵⁸ projekt će sveukupno koštati 46 315 957 kuna, ali sam Grad će financirati 12 071 185 kuna. Ostatak iznosa financirat će država i bespovratni fondovi Europske unije. Na ovaj način Rijeka će dobiti prostor koji će poticati razvoj informatičkih znanosti. Takav napredak može poboljšati uvjete za mlade, ali i privući nove ljude u grad.

⁵⁶ <https://www.rijeka.hr/gradska-uprava/eu-projekti/aktualni-projekti/energana-startup-inkubator-za-kreativne-tehnologije-industriju/>

⁵⁷ <https://www.novolist.hr/rijeka-regija/rijeka/pogon-buducnosti-harterina-energana-postaje-inkubator-kreativnih-industrija-i-inovacija/>

⁵⁸ <https://www.rijeka.hr/gradska-uprava/eu-projekti/aktualni-projekti/energana-startup-inkubator-za-kreativne-tehnologije-industriju/>

5.7.5 Druge alternative u Harteri?

Kada govorimo o obnovi ovog kompleksa bitno je napomenuti da nije posve moguće obnoviti sve zgrade jer nisu u vlasništvu Grada Rijeke. Tako je primjerice prostor preko puta Energane u privatnom vlasništvu. Ovaj u potpunosti napušteni dio od 8287 m²⁵⁹ je u vlasništvu firme "Hartera projekt d.o.o.". Ova firma osnovana je 2005. godine, a njen direktor je prema poslovna.hr⁶⁰, Vido Krstić, a vezani subjekt je tvrtka B.M.V inženjering d.o.o.⁶¹ čiji je predsjednik uprave ponovo Vido Krstić. On je na području Hrvatske postao poznat po nedavnoj kupnji hotela Pula i Holiday u Zagrebu⁶². Ove objekte planira obnoviti s ciljem da postanu luksuzni hoteli od četiri ili pet zvjezdica. Osim toga B.M.V inženjering je 2015. godine otkupila⁶³ hotel u Neumu kojeg je potom obnovila i unaprijedila. Očigledno je da Krstić ima uspjeha s obnovom građevina. Ako pratimo trend ove tvrtke lako je moguće da u budućnosti na istom području vidimo razvitak luksuznog hotela.

5.8 Galeb

Ramb 3 poznat kao i Galeb izgrađen je 1938. godine u Genovi u Italiji, izgrađen za talijansko poduzeće Regia Azienda Monopolio Banene od kud i nosi ime Ramb. Brod je služio kao transportni brod te zatim početkom Drugog svjetskog rata dobiva vojnu namjenu kao pomoćna krstarica. 1941. godine pogađa ga torpeda s britanske podmornice, no ipak dopijeva doći do Sicilije prevaleći 900 milja. 1943. godine, nakon kapitulacije Italije, Ramb 3 u rukama Nijemaca dobiva novo ime Kiebitz i novu namjenu kao minopolagač. Godinu dana kasnije u riječkoj luci biva potopljen u savezničkom bombardiranju gdje ga 1948. izvlači splitska tvrtka "Brodospas", prevozi u Pulsko brodogradilište "Uljanik" i obnavlja, gdje postaje školski brod Galeb jugoslavenske ratne mornarice.⁶⁴

⁵⁹ Kvadratura je preuzeta sa Katastar hr (čestica broj 646/1 se nalazi u katastarskoj općini broj: 324795 "Sušak")

⁶⁰ <https://www.poslovna.hr/lite/hartera-projekt/713356/subjekti.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport=1>

⁶¹ <https://www.poslovna.hr/lite/b-m-v--inzenjering/400450/subjekti.aspx>

⁶² <https://www.poslovni.hr/hrvatska/s-novim-vlasnikom-posrnuli-hoteli-idu-u-makeover-koji-dize-kvalitetu-i-dovodi-goste-4266787>

⁶³ <https://www.poslovni.hr/hrvatska/povratnici-iz-sad-a-razvijaju-hotelski-biznis-u-neumu-295487>

⁶⁴ <https://www.muzej-rijeka.hr/en/zbirke/ship-galeb/>

Maršal Josip Broz Tito prvi put boravi na brodu 1952. i plovi u London na susret s Winstonom Churchillom što je znak okretanja jugozapadu te brod dobiva ulogu ploveće rezidencije. Titu je brod koristio kao mjesto za državničke susrete gdje su boravile i poznate ličnosti kao predsjednici Džavaharlal Nehru, Haile Selassie, Muammar al Gadafi i drugi. Brod u doba raspada Jugoslavije plovi u Boku Kotorsku te je nakon Titove smrti prodan grčkom brodovlasniku, ali radi bankrota nije uređen.

No, što je danas s Galebom? On se obnavlja u sklopu projekta “Turističke valorizacije reprezentativnih spomenika industrijske baštine u Rijeci”⁶⁵ u sklopu kojeg se obnavljala i Palača šećerane. Obnova ovog broda je od samog početka izazivala brojne kontroverze zbog njegove prošlosti. Za njega je planirano utrošiti 46.800.000 kuna. Kako prenosi Novi List⁶⁶ do sada je utrošeno 42.600.000 kuna, a osigurano je 66.800.000 kuna za buduće troškove i troškove koji još nisu fakturirani. Oporba se u gradskom vijeću u ovoj godini više puta žalila na netransparentnost⁶⁷ i konstantno povećanje troškova. U jednoj sjednici članovi oporbe su i protestno napustili glasovanje⁶⁸ jer nisu htjeli prihvatiti da se višak od 3.000.000 kuna (koji je nastao u 2021. godini) usmjeri prema obnovi Galeba već su plasirali ideju da se višak uloži u kazalište grada Rijeke. Sam koncept projekta je dosta nedorečen. Spomenik industrijske baštine Rijeke je brod koji nije napravljen u Rijeci, nego je ondje potopljen i izvučen na površinu. Zapravo se ljudima teško povezati s nekim predmetom koji im je stran. Primjerice, kompleks Benčić, Hartera, Lansirna rampa torpedo i Export su sve mjesta na kojima su radili preci sadašnjih stanovnika grada Rijeke. Čak i u slučaju da su doseljenici, oni već godinama prolaze pored tih prostora te su na njih naučeni. S druge strane neki brod koji ima podosta kontroverznu povijest neće tako lako privući ljude.

Dosta objekata diljem Rijeke i dalje propada. Primjerice, lansirna rampa Torpedo je danas jedna od najzapuštenijih atrakcija grada Rijeke, koja odolijeva udarcima valova, Bure i Juga već 90 godina. “Riječka torpeda naručuju Velika Britanija, Francuska, Italija, Njemačka, Švedska, Japan, Rusija i mnogi druge države. Tvornica osniva pogone u inozemstvu, s vremenom dopušta licencnu proizvodnju širom svijeta”(Visit Rijeka.)⁶⁹. Lansirna rampa stvorena je kao mjesto testiranja samih torpeda i zbog svoje konstrukcije odskače od okolnih

⁶⁵ <https://rijeka2020.eu/en/about-the-project/buildings-renovation/brod-galeb-2/>

⁶⁶ https://www.novilist.hr/rijeka-regija/rijeka/otkrivena-stvarna-cijena-obnove-titova-broda-galeb-iznos-je-sokantan-stalno-raste/?meta_refresh=true

⁶⁷ https://www.novilist.hr/rijeka-regija/rijeka/otkrivena-stvarna-cijena-obnove-titova-broda-galeb-iznos-je-sokantan-stalno-raste/?meta_refresh=true

⁶⁸ <https://www.novilist.hr/rijeka-regija/rijeka/galeb-ispraznio-korzo-16-i-zaustavio-rad-gradskog-vijeca/>

⁶⁹ <https://visitrijeka.hr/torpedo-lansirna-stanica/>

prostorija tvornice. Nakon prestanka proizvodnje torpeda tvornica se fokusira na proizvodnju traktora i teretnih vozila. No, zbog financijskih poteškoća, firma ulazi u prvi stečaj 1990-ih, ali nastavlja s radom radi potreba rata. Konačni krah Torpedo doživljava početkom 2000-ih. Od prestanka testiranja oružja lansirna rampa ostavljena je propadanju. 2022. godine dolazi do uklanjanja lansirne rampe zbog opasnosti od urušavanja. Svakako ovaj događaj je popraćen obećanjem novog gradonačelnika da će se na istom mjestu graditi replika⁷⁰. Pitanje je kada će uopće biti stvorena nova rampa te zašto sredstva za Galeb nisu bila usmjerena prema konkretnom primjeru Riječke industrije? No, koji je zapravo cilj takve replike? U slučaju da se ona gradi samo kao spomenik nema nekog pretjeranog smisla. Poprilično je morbidno raditi spomenik masovnom oružju. Ono što bi bilo pozitivno je da se prostor replicira, ali s novom svrhom poput restorana koji bi privukao goste u ovu zapuštenu ulicu.

⁷⁰ <https://www.riekadanas.com/filipovic-lansirna-rampa-torpedo-ce-se-srusiti-i-na-tom-mjestu-napraviti-replika/>

6. Zaključak

U ovom radu pomnije je analizirana nekolicina riječkih ostataka industrije. Hartera je po mojem mišljenju lokalitet koji najviše razočarava. Prava je tragedija da se na vrijeme nije zaustavilo propadanje prostora s tolikim potencijalom. S minimalnom brigom Hartera je mogla biti očuvana. No, pozitivan je novi način reindustrijalizacije prostora koji donosi nove grane gospodarstva. Ipak ostatak građevina ostaje ne obnovljen te bi se trebao razviti u društvene centre. Šteta je da ovakav prostor u samom centru grada ne bude iskorišten. No, ujedno je to i primjer odlične angažiranosti građana. Hartera festival nije uspio potaknuti obnovu, ali je svakako započeo razgovor o njenoj obnovi, iako su ti razgovori ostali na virtualnim projekcijama i mogućnostima. Mjesni odbor Hartera je revitalizirao razgovor o iskorištavanju ovog prostora. Oni su skupa s Krešom Kovačičekom prepoznali druge načine na koje se ovaj prostor može iskoristiti a da nije samo odlična lokacija za noćnu zabavu. Strani primjeri također prikazuju kako se svi prostori mogu iskoristiti.

Grad Rijeka imao je različite pristupe za različite lokacije. Galeb i Art park Benčić stvoreni su uz velike investicije s ciljem stvaranja novog kulturnog sadržaja u Rijeci. Art park Benčić je odličan primjer ravnoteže između sadržaja za turiste i sadržaja za lokalno stanovništvo. Dječja kuća i Gradska knjižnica su neka mjesta koja turisti vjerojatno neće posjećivati, dok Muzej moderne umjetnosti i Palača šećerane nude upravo sadržaj kojeg posjetitelji žele vidjeti. Ipak, projekt je imao i svojih mana poput obnove broda Galeb. Koliko god bio kontroverzan, Galeb svakako može poslužiti za pridobivanje novih posjetitelja, ali u suštini se ovaj projekt toliko odužio i poskupio da na kraju krajeva postaje neisplativ. Objekt se također nalazi na moru, a slana voda će kroz naredne godine svakako povećati troškove njegovog održavanja. Sam projekt izgleda kao da se u njega pokušalo svrstati čim više sadržaja, od stalne postave muzeja do raznih izložbi i kina pa do hostela, restorana i bara. Ako se već forsira iskorištavanje ovog prostora, trebalo ga se svesti na dvije ili tri funkcije. Ponekad je više sadržaja manje. Umjesto spomenika industrije ovo postaje spomenik nekog bunta većine gradskog vijeća koji uporno ustraju na ovom projektu iako je zainteresiranost za njega konačno opala. U moru mogućih spomenika riječke industrije ovaj brod koji u suštini nema veze s Rijekom se čini kao besmislen. Isplativost projekta će se vidjeti u nekoliko narednih godina, ali je pravo pitanje da li će se ikada uspjeti isplatiti s obzirom na skupo održavanje. Ista sredstva mogla su se usmjeriti na obnovu Lansirne rampe Torpedo koja je stvaran spomenik riječke inovativnosti i

industrijske baštine. Čak i brod Uragan prikazuje svojevrsni prijelaz između jedrenjaka na parobrode te je svoj cijeli životni vijek proveo u Rijeci koju je u jednom trenutku i obnavljao. No, nitko nije savršen pa tako ni projekt Rijeka 2020. Pitanje je da li bi se ovako brzo obnovio kompleks Benčić i Export da je ta titula pripala drugom gradu. No, nikada ne treba prestati biti kritičan prema politici, a pogotovo prema politici grada. Uočavanjem i podizanjem svijesti o greškama i problemima grada mi direktno sprječavamo ovakve greške u budućnosti.

S politikom grada treba biti oprezan jer s jedne strane je potpomogla obnovu prije spomenutih objekata, a s druge strane je dopustila devastaciju brojnih drugih. Na kraju krajeva grad ne mari za propast prostora ako se u konačnici uspije profitirati od tih prostora. S civilne strane svaki dan nekorištenja nekog gradskog i javnog prostora je nedopustiv.

7. Literatura

Badurina, Marino. "Rijeka u drugoj polovici 20. stoljeća: od obnove preko ubrzanog razvoja do stagnacije." *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti* 6.6 (2014): 126-131.

Ćopić, Sonja, et al. "Transformation of industrial heritage: An example of tourism industry development in the Ruhr area (Germany)." *Geographica Pannonica* 18.2 (2014): 43-50.

Đekić, Velid. "Rafinerija nafte Rijeka – europski pionir u preradi crnog zlata." *Povijest u nastavi*, vol. VIII, br. 15 (1), 2010, str. 113-128. <https://hrcak.srce.hr/82538>.

Eglins-Eglitis, Atis, and Inese Lusena-Ezera. "From industrial city to the creative city: development policy challenges and Liepaja case." *Procedia Economics and Finance* 39 (2016): 122-130

Eom, Jun Sik, and Dai Whan An. "Regeneration of Industrial Facilities into Cultural Facilities in Seoul: Studying Location Value." *Sustainability* 10.12 (2018): 4778.

Florentina-Cristina, Merciu, et al. "Conversion of industrial heritage as a vector of cultural regeneration." *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 122 (2014): 162-166.

Harvey, David. *Rebel cities: From the right to the city to the urban revolution*. Verso books, (2012.)

Hrvatska, Republika "Turizam u brojkama 2020.", Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Zagreb (2021.) https://www.htz.hr/sites/default/files/2021-06/HTZ%20TUB%20HR_%202020_0.pdf

Hrvatska, Republika "Turizam u brojkama 2021.", Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Zagreb (2022.) https://mint.gov.hr/UserDocsImages//2022_dokumenti//Turizam%20u%20brojkama%202021.pdf

Lähdesmäki, Tuuli. *Identity politics in the European capital of culture initiative*. Joensuu: University of Eastern Finland (2014.)

Mišković, Davor "Istraživanja u kulturi" Jesenk i Turk, Zagreb (2013.)

Mulcahy, Kevin V. "Cultural policy: Definitions and theoretical approaches." *The journal of arts management, law, and society* 35.4 (2006): 319-330.

Nižić, Marinela Krstinić, Elena Rudan, and Maša Trinajstić. "The role of creative cities in regional development." *Poslovna izvrsnost* 13.1 (2019): 35-55.

Pavličević, Dragutin. "Povijest Rijeke, Izdavački centar Rijeka i Skupština općine Rijeka, Rijeka 1988, 510." *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 21.1 (1988): 274-276.

Palinić, Nina. "Rane armiranobetonske konstrukcije u riječkoj luci." *Građevinar*, vol. 61, br. 05., 2009, str. 435-444. <https://hrcak.srce.hr/39458>.

Rijeka, Grad "Završno izvješće o provedbi Strategije kulturnog razvitka Grada Rijeke 2013. - 2020. godine" (2021.) <https://www.rijeka.hr/wp-content/uploads/2021/03/Zavr%C5%A1no-izvje%C5%A1%C4%87e-o-provedbi-Strategije-kulturnog-razvitka-Grada-Rijeke-2013.-2020.-godine.pdf>

Rijeka, Grad "Proračun grada Rijeke za 2021. godinu i projekcije za 2022. i 2023. godinu" (2020.) <https://sn.rijeka.hr/wp-content/uploads/2020/12/Proracun-Grada-Rijeke-za-2021.-godinu-i-projekcije-za-2022.-i-2023.-godinu.pdf>

Rijeka, Grad "Proračun grada Rijeke za 2022. godinu i projekcije za 2023. i 2024. godinu" (2021.) <https://www.rijeka.hr/wp-content/uploads/2021/12/Prora%C4%8Dun-Grada-Rijeke-za-2022.-godinu-i-projekcija-za-2023.-i-2024.-godinu-1.pdf>

Rijeka, Grad "Plan razvoja grada za razdoblje 2021. - 2027. godine" (2021.)

<https://www.rijeka.hr/wp-content/uploads/2021/03/Plan-razvoja-Grada-Rijeke-za-razdoblje-2021.-2027..pdf>

Stipeč Brlić, Gorana. "Neboderi-grad među oblacima." *Zbornik radova (Građevinski fakultet Sveučilišta u Rijeci)* 20.1 (2017): 207-226

Stipanović, Christian, Elena Rudan, and Vedran Zubović. "Cultural and Creative industries in Urban Tourism innovation–The example of the City of Rijeka." *Tourism in South East Europe...* 5 (2019): 655-666.

Tonković, Željka, and Hrvoje Pašalić. "Nezavisna kulturna scena kao akter promjena u urbanom prostoru: primjer Zadra." *Sociologija i prostor/Sociology & Space* 58.3 (2020).

Urbančiková, Nataša. "European Capitals of Culture: What Are Their Individualities?." *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management* 13.4 (2018): 43-55.

Višnić, Emina, and Sanjin Dragojević. *Kulturne politike odozdo: Nezavisna kultura i nove suradničke prakse u Hrvatskoj*. Policies for culture, 2008.

Williams, Raymond "The analysis od culture" u; "Cultural theory and popular culture; a reader Vol.2" The university of Georgia press, Atena (1998.): 48- 56

7.1 Internet izvori

My modern Met: Samantha Pires (27.2.2021.) "Paris was rebuilt" Pristupljeno: 25.8.2022.

<https://mymodernmet.com/paris-france-haussmannization/>

Forbes: Carlton Reid (20.12.2018.) "Parisian Boulevards Built Wide Not For Cars But To Better Quell Street Protests" Pristupljeno: 25.8 2022.

<https://www.forbes.com/sites/carltonreid/2018/12/20/parisian-boulevards-built-wide-not-for-cars-but-to-better-quell-street-protests/?sh=4a6ff3fc2d1c>

Grad Rijeka: "Mijenja se vizura riječke luke – kreće rušenje lučkih skladišta 5, 6 i 7" (5.2.2021.)

Pristupljeno: 25.8.2022.

<https://www.rijeka.hr/mijenja-se-vizura-rijecke-luke-krece-rusenje-luckih-skladista-5-6-7/>

Stručni portal pomorsko dobro: Branko Kundih "Pravni pojam pomorskog dobra"

Pristupljeno: 26. 8. 2022. <http://www.pomorskodobro.com/pravni-pojam-pomorskog-dobra.html>

3.MAJ. "Povijest" Pristupljeno 1.5.2022. <https://www.3maj.hr/povijest/>

Nacional: Promo (15.10.2021.) "U Rijeci počela gradnja najskuplje ceste u Hrvatskoj"

Pristupljeno: 26.8.2022.

<https://www.nacional.hr/u-rijeci-pocela-gradnja-najskuplje-cestu-u-hrvatskoj/>

Bauštela.hr: Paola Pučić (5.9.2021.) "Riječka luka dobiva 50.000 četvornih metara novog višenamjenskog terminala" Pristupljeno: 26.8.2022.

<https://bauštela.hr/gradiliste/rijecka-luka-dobiva-50-000-cetvornih-metara-novog-visenamjenskog-terminala/>

Novi List: Marinko Glavan (23.9.2021.) "Ovo bi moglo promijeniti Rijeku: Europski milijuni za projekt nove Praške obale, to je prvi korak do revitalizacije Metropolis" Pristupljeno: 26.8.2022.

<https://www.novolist.hr/rijeka-regija/rijeka/luckoj-upravi-18-milijuna-eura-za-projekt-praske-obale/>

Torpedo Media: Velid Đekić (2019.) "Morski tramvaj: skladište Metropolis kao riječki filmski studio" Pristupljeno: 26.8.2022.

<https://torpedo.media/morski-tramvaj-skladiste-metropolis-ka-filmski-studio-rijeke/>

Jutarnji.hr: Jutarnji List (19.9.2015.) "Festival Hartera odgođen zbog urušavanja prostorije" Pristupljeno: 26.8.2022.

<https://www.jutarnji.hr/naslovnica/festival-hartera-odgoden-zbog-urusavanja-prostorije-3009098>

Festival Hartera: Festival Hartera (14.9.2017.) "Festival Hartera i Karlovačko rock off" Pristupljeno: 26.8.2022.

<https://www.facebook.com/hartera/photos/a.10150733175176929/10155864907951929>

Culture.net.hr: Hina (2010.) "Rijeka: počeo glazbeni festival "Hartera"" Pristupljeno: 26.8.2022.

<https://www.culturenet.hr/rijeka-pocao-glazbeni-festival-hartera/26330>

Time Out: Ivor Kruljac "Stories from the city: Ivan Šarar" Pristupljeno: 27.8.2022.

<https://www.timeout.com/croatia/music/stories-from-the-city-ivan-sarar-rijeka>

Grad Rijeka: "Odjel za kulturu" Pristupljeno: 27.8.2022.

<https://www.rijeka.hr/gradska-uprava/gradski-odjeli/odjel-za-kulturu/>

Gradska knjižnica Rijeka: Kristijan Benić (27.5.2016), „Škurinje i povijest betona“
Pristupljeno 9.9.2022.

<https://gkr.hr/Magazin/Teme/Skurinje-i-povijest-betona-40-godina-od-radanja-novog-naselja>

Rtl.hr: Andrej Dimitrijević (20.9.2017.) "Performer, umjetnik i alternativac Krešo Kovačiček još uvijek je u bazi nestalih" Pristupljeno: 27.8.2022.

<https://www.rtl.hr/vijesti/potraga/performer-umjetnik-i-alternativac-kreso-kovacicek-jos-uvijek-je-u-bazi-nestalih-kome-je-smetao-osebujni-kulturnjak-a20af844-b9f0-11ec-ba24-0242ac12003e>

Novi List: Edi Prodan (23.1.2022.) "Posve osobno iskustvo" Pristupljeno: 27.8.2022.

<https://www.novolist.hr/rijeka-regija/rijeka/posve-osobno-iskustvo-rijecki-umjetnik-je-godinu-dana-zivio-u-harteri-horor-labirinti-prepuni-nasilja/>

Facebook grupa "Biciklistička kritična masa Rijeka"(2021.) Pristupljeno: 27.8.2022.

<https://m.facebook.com/groups/biciklistickakriticnamasarijeka/#> =

Tportal.hr: Vid Barić (22.11.2021.) "Češki investitori gradit će veliki filmski studio u Rijeci"
Pristupljeno: 27.8.2022.

<https://www.tportal.hr/kultura/clanak/ceski-investitori-grade-veliki-filmski-studio-u-rijeci-foto-20211122>

Novi List: Ervin Pavleković (20.11.2021.) "Može li riječki 'filmski seksepil' postati mala tvornica novca" Pristupljeno: 27.8.2022.

<https://www.novolist.hr/rijeka-regija/rijeka/rijecki-seksepi-cesi-bi-u-rijeci-gradili-filmski-studio/>

Grad Rijeka: "Stvoreni preduvjeti da 2025. godine Rijeka dobije novi autobusni kolodvor" (22.7.2022.)

Pristupljeno: 27.8.2022.

<https://www.rijeka.hr/stvoreni-preduvjeti-da-2025-godine-rijeka-dobije-novi-autobusni-kolodvor/>

Rijeka2020.eu: "Muzej moderne i suvremene umjetnosti od 2017. godine stanuje u art kvartu Benčić čija ukupna izgradnja još traje" Pristupljeno: 27.8.2022.

<https://rijeka2020.eu/o-epk-projektu/obnova-zgrada/mmsu/>

Goethe-Institut: Renato Stanković "Projekti imaju kraj, ali zajednice ostaju" Pristupljeno: 28.8.2022.

<https://www.goethe.de/ins/hr/hr/kul/sup/har/22115641.html>

Grad Rijeka: "Inkubator za kreativne tehnologije i IT industriju – Energana" Pristupljeno: 28.8.2022.

<https://www.rijeka.hr/gradska-uprava/eu-projekti/aktualni-projekti/energana-startup-inkubator-za-kreativne-tehnologije-industriju/>

Novi List: Damir Cupać (15.8.2017.) " Pogon budućnosti: Harterina energana postaje inkubator kreativnih industrija i inovacija" Pristupljeno: 28.8.2022.

<https://www.novolist.hr/rijeka-regija/rijeka/pogon-buducnosti-harterina-energana-postaje-inkubator-kreativnih-industrija-i-inovacija/>

Poslovna.hr: "Projekt d.o.o." Pristupljeno: 28.8.2022.

<https://www.poslovna.hr/lite/hartera-projekt/713356/subjekti.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport=1>

Poslovna.hr: Marija Crnjak (7.5.2015.) "Povratnici iz SAD-a razvijaju hotelski biznis u Neumu" Pristupljeno: 28.8.2022.

<https://www.poslovni.hr/hrvatska/povratnici-iz-sad-a-razvijaju-hotelski-biznis-u-neumu-295487>

Rijeka2020.eu: "Otvoren novi Muzej grada Rijeke u prekrasnoj Palači šećerane" (13.11.2020.) Pristupljeno: 28.8.2022.

<https://rijeka2020.eu/otvoren-novi-muzej-grada-rijeke-u-prekrasnoj-palaci-secerane/>

Dječja kuća, Pristupljeno: 29.8.2022.

<https://djecjakuca.hr/>

Grad Rijeka: "Revitalizacija kompleksa Benčić – Cigleni i T-objekt" Pristupljeno: 29.8.2022.

https://www.rijeka.hr/gradska-uprava/eu-projekti/aktualni-projekti/revitalizacija_kompleksa_bencic_cigleni_i_t_objekt/

Grad Rijeka: "Obnova grafita "Paraf punk" (19.4.2018.) Pristupljeno: 29.8.2022.

<https://www.rijeka.hr/obnova-grafita-paraf-punk/>

Katowice music, Pristupljeno: 29.8.2022.

<http://katowicemusic.com/en/music-hub-en/>

Metalocus: Jose Juan Barba i Andrea Portillo (11.10.2015.) "El parque territorial Emscher" Pristupljeno: 29.8.2022.

<https://www.metalocus.es/en/news/emscher-landscape-park>

Grad Rijeka: "Lukobran"

Pristupljeno: 29.8.2022.

<https://www.rijeka.hr/teme-za-gradane/sport-i-rekreacija/setnice-i-parkovi/parkovi/lukobran/>
<https://rijeka2020.eu/o-epk-projektu/obnova-zgrada/exportdrvo/>

Rijekadiyhcpunk, Pristupljeno: 29.8.2022.

<http://riekadiyhcpunk.blogspot.com/>

Molekula: "Delta 5"

Pristupljeno: 29.8.2022.

<https://molekula.org/o-nama/prostori/delta5-ivex/>

Rijeka Danas: dš (8.11.2020.) "Kako je propao projekt 'Balthazarov Uragan' na Molo Longu"

Pristupljeno 29.8.2022.

<https://www.rijekadanas.com/foto-kako-je-propao-projekt-balthazarov-uragan-na-molo-longu/>

Jutarnji.hr: Jelena Kovačević (2.8.2020.) "Nova riječka atrakcija "Balthazarov Uragan": Stari brod Uragan oplemenjen dječjim igralištem" Pristupljeno: 29.8.2022.

<https://www.jutarnji.hr/domidizajn/inspiracije/nova-rijecka-atrakcija-balthazarov-uragan-stari-brod-uragan-oplemenjen-djecjim-igralistem-15011517>

Visit Rijeka: "Lansirna stanica"

Pristupljeno: 29.8.2022.

<https://visitrijeka.hr/torpedo-lansirna-stanica/>

Novi List: Orjana Antešić (19.5.2022.) "Otkrivena stvarna cijena obnove Titova broda Galeb, iznos je šokantan, stalno raste" Pristupljeno: 29.8.2022.

https://www.novolist.hr/rijeka-regija/rijeka/otkrivena-stvarna-cijena-obnove-titova-broda-galeb-iznos-je-sokantan-stalno-raste/?meta_refresh=true

Muzej grada Rijeke: "The ship Galeb"

Pristupljeno: 30.8.2022.

<https://www.muzej-rijeka.hr/en/zbirke/ship-galeb/>

Novi List: Damir Cupać (28.4.2022.) ""Galeb" ispraznio Korzo 16 i zaustavio rad Gradskog vijeća" Pristupljeno: 30.8.2022.

<https://www.novolist.hr/rijeka-regija/rijeka/galeb-ispraznio-korzo-16-i-zaustavio-rad-gradskog-vijeca/>